

redove popuniti sve brojnijom radničkom klasom. S druge strane vojska se suprotstavila nasilnoj kolektivizaciji na selu, budući da je ona unosila nezadovoljstvo u seljaštvo koje je još uvijek činilo glavninu crvenoarmejske vojske. Vojska je ipak igrala i bitnu ulogu u kolektivizaciji. U njoj su se npr. školovali traktoristi za buduće kolektivne farme, a otpušteni vojnici su organizirali posebna kolektivna gospodarstva i zajednički kolonizirali istočne dijelove SSSR-a.

Von Hagen je u svojoj knjizi dao opširan pregled političkog razvoja Crvene armije, kao i ulogu koju je ta vojska imala u sovjetskom društvu od osnutka do 1930. godine. Smatram da je nedostatak knjige u tome što ona razvoj Crvene armije uglavnom analizira samo iz perspektive visokih boljševičkih vojnih i civilnih dužnosnika, a manje pažnje pridaje običnom sovjetskom građaninu i njegovoj ulozi u Crvenoj armiji. Kada se govori o Crvenoj armiji, kao o čimbeniku koji je seljaštvu nametao vrijednosti novoga sovjetskog društva, treba uzeti u obzir ono što i von Hagen na 274. stranici naziva *wisdom of stupidity* (mudrost gluposti). Riječ je o sposobnosti seljaka da se zatvori u svoj vlastiti sustav vrijednosti koji nije mogla promijeniti nikakva službena promidžba i nikakva politička nastava. Nakon čitanja ove knjige ostaje dojam da ju je von Hagen pisao pod velikim utjecajem nekadašnje službene sovjetske historiografije i da dobrim dijelom zanemaruje široki otpor ruskog društva na koji su boljševici nailazili pri uspostavi svoje vlasti.

Nikica Barić

Stefan KARNER, *Im Archipel GUPVI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941-1956*, R. Oldenbourg Verlag Wien-München 1995., 269 str.

Otvaranjem sovjetskih arhiva početkom 1990-ih godina pojavila se mogućnost da povjesničari temeljitije istraže sustav logora koje su sovjetske vlasti uspostavile za njemačke vojnike zarobljene tijekom Drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega. Knjiga austrijskog povjesničara Stefana Karnera predstavlja jedan od prvih koraka u tom smjeru.

Za razliku od logora GULAG u kojima su bili zatvoreni uglavnom sovjetski građani, oko 4.000 logora i drugih ustanova GUPVI-a (*Glavnoe upravlenie po delam voennoplennyh i internirovannyh*) bilo je namijenjeno za smještaj tri i pol milijuna njemačkih i ostalih ratnih zarobljenika. Osim njih, u logore GUPVI su slani i mnogobrojni pripadnici njemačke manjine iz zemalja istočne Europe kao i njemački i austrijski građani koje su uhitili Sovjeti nakon završetka rata. Karner navodi primjer Karla Fischera koji je preživio nacističke koncentracijske logore, da bi ga 1947. u Linzu uhitili Sovjeti kao trockista i poslali u logor na 15 godina prisilnog rada. Fischer se vratio u Austriju 1955. i od posljedica loših uvjeta života u logoru umro 1963. u 44. godini života. Sličan je i slučaj visoke dužnosnice austrijske vlade Margarethe Ottilinger koju su Sovjeti oteli 1948. Vratila se u Austriju 1955. teško narušena zdravlja. Na okupiranom području Njemačke i Austrije Sovjeti su hvatali bivše pristaše nacističkog režima i ostale koje su smatrali politički nepodobnima, pri čemu je bilo i tragikomičnih slučajeva. Tako je jednom prilikom zabunom uhićen jedan vlakovođa (*S-Bahn Führer*),

budući da su Sovjeti mislili da je riječ o bivšem dužnosniku SS-a (*SS-Bahnführer*).

Iako su logori GUPVI-a načelno bili namijenjeni stranim državljanima (ratnim zarobljenicima), u njih su bile slane i određene skupine sovjetskih građana. Prije svega oni koji su se tijekom rata borili na strani Trećeg Reicha (npr. pripadnici "Ruske oslobodilačke vojske" generala Vlasova). Na sličan način na koji su pripadnike oružanih snaga NDH i hrvatske civile vratili jugoslavenskim vlastima, Britanci su neposredno nakon svršetka rata Sovjetima izručili velik broj kozaka i članova njihovih obitelji. Bili su to pripadnici XV. kozačkog zbora njemačke vojske, koji su se tijekom rata borili i na području NDH. No, čak i oni sovjetski građani koji su tijekom rata prisilno odvedeni u Treći Reich kao ratni zarobljenici i radna snaga nisu izbjegli slanje u logore GUPVI-a. Sovjetske vlasti su očigledno smatrale da svaki oblik "suradnje" s nacistima treba biti kažnjen.

Tijekom rata kod pripadnika njemačke vojske postojao je velik strah od sovjetskog zarobljeničtva, a i nacistička promidžba naglašavala je da Sovjeti odmah ubijaju sve zarobljenike. Istina je da su njemački zarobljenici u pojedinim slučajevima bili ubijani, a drugi su umirali zbog nedostatka liječničke skrbi, iscrpljenosti i ostalih uzroka. Ipak, Sovjeti su već i prije njemačkog napada na Sovjetski Savez uspostavili sustav logora za ratne zarobljenike, u koje su već 1939. i 1940. smješteni poljski, a kasnije i finski ratni zarobljenici. Po mišljenju nekih povjesničara taj sustav zarobljeničkih logora uspostavljen je da bi primio njemačke zarobljenike u slučaju planiranoga, ali nikad ostvarenoga sovjetskog napada na Treći Reich. Tijekom 1942., a posebno nakon staljingradske bitke u logore je dolazilo sve više zarobljenika njemačke vojske i njezinih saveznica (Talijani, Rumunji, Mađari, Hrvati), a sovjetska promidžba jelecima i ostalim sredstvima pozivala njemačke vojnike da se predaju.

Uvjeti života u sovjetskim logorima bili su iznimno teški. Hrana je bila slaba, zarazne bolesti česte, nije bilo zdravstvene skrbi, a logori su se nalazili u krajevima s negostoljubivom klimom. Sovjetske vlasti pokušavale su osigurati kolikotoliko podnošljive uvjete života za zarobljenike, ali ukupno stanje u SSSR-u tijekom rata bilo je tako teško da to nije moglo biti provedeno u stvarnosti. Ne samo da su se zarobljenici svaki dan morali boriti da prežive, nego je istu sudbinu dijelilo i cjelokupno sovjetsko stanovništvo. Štoviše, ponekad su zarobljenici bili čak i u boljem položaju od sovjetskih građana.

Ratni zarobljenici su za sovjetsku privredu predstavljali bitan izvor radne snage koji je trebao u znatnoj mjeri pridonijeti poslijeratnoj obnovi Sovjetskog Saveza. Po podacima sovjetskih vlasti, 1946. je u različitim granama privrede, a često na najtežim poslovima, kao npr. u rudnicima, bilo angažirano 1,833.865 ratnih zarobljenika. Zarobljenici su gradili stanove, javne objekte, ceste, a radili su i na sječi šuma, u kamenolomima i tvornicama. Sovjeti su posebno izdvojili stručnu radnu snagu koja je svojim tehničkim inovacijama i izumima u godinama nakon rata bitno unaprijedila sovjetsku tehnologiju i znanost. Mjesno stanovništvo i sovjetske vlasti su ubrzo naučili cijeniti pouzdanost, radišnost i sposobnost Nijemaca i Austrijanaca. Za zarobljenike je susret sa sovjetskom privredom često bio neobičan zbog sustava radnih normi. Umjesto da se potakne kvalitetan i djelotvoran rad, zarobljenicima se više isplatilo da rade slabo s jedinim ciljem zadovoljavanja normi koje su im osiguravale maksimalnu opskrbu. Bitno

je istaknuti da logori GUPVI-a nikad nisu uspješno poslovali i nikad nisu mogli pokriti vlastite troškove, unatoč činjenici da su zarobljenici predstavljali golem izvor radne snage. Uzrok tome leži u ukupnoj nedjelotvornosti sovjetske privrede, kao i u čestim zloupotrebama i krađama u kojima su glavnu ulogu igrali članovi uprave zarobljeničkih logora.

Korištenje zarobljenika kao radne snage dovelo je do njihovih svakidašnjih kontakata sa sovjetskim stanovništvom. Time je postupno nestala ideologizirana slika puna predrasuda koja je tijekom rata postojala i na njemačkoj i na sovjetskoj strani. Sovjetski ljudi i zarobljenici naučili su se međusobno pomagati i poštovati kako bi preživjeli u uvjetima koji su i za jedne i za druge bili vrlo teški.

Sovjeti su veliku važnost pridavali političkom preodgoju zarobljenika. Već tijekom rata stvoren je prokomunistički Komitet slobodna Njemačka (*Nationalkomitee freies Deutschland*) i Savez njemačkih časnika (*Bund deutscher Offiziere*) koji je okupljao sve njemačke časnike antifašiste. Obje organizacije zalagale su se za skidanje Hitlera s vlasti, povlačenje njemačkih snaga s okupiranih područja i prekid rata kao jedinu mogućnost za poslijeratni opstanak Njemačke. No, promidžba s takvim ciljevima nije imala puno uspjeha među njemačkim vojnicima s druge strane bojišnice. Sovjeti su bili sve nezadovoljniji radom tih organizacija, a osim toga tijekom rata sve je više sazrijevala odluka da se Njemačka vojnički potpuno porazi i nakon rata okupira i podijeli.

Nakon završetka rata počeo je opsežniji "antifašistički rad" na preodgoju zarobljenika. Zapravo se pod "antifašizmom" težilo indoktrinirati zarobljenike komunističkom ideologijom. Položaj zarobljenika koji su se djelatno uključili u "antifašistički" rad bio je povoljniji, a polaznici posebnih "antifašističkih" tečajeva mogli su računati da će nakon njihova završetka biti (zrakoplovima) vraćeni kućama. Za polaznike tečajeva to je bila velika motivacija, ali su najčešće morali skrivati svoje stvarno negativno mišljenje o komunističkoj ideologiji i sovjetskom društvu.

Njemačke i austrijske vlasti režile su što više pomoći zarobljenicima - posebno u što boljem održavanju poštanskih veza između zarobljenika i njihovih obitelji. Država i razna dobrotvorna udruženja slala su zarobljenicima pakete s hranom i drugim potrepštinama. Konačno su u pregovorima sa sovjetskim vlastima Savezna Republika Njemačka i Austrija ishodili otpuštanje svih zarobljenika iz SSSR-a. Dio ratnih zarobljenika otpušten je iz logora neposredno nakon kraja rata, a drugi veliki val otpuštanja iz zarobljeništva uslijedio je oko 1948., dok su se posljednji zarobljenici vratili kućama tek sredinom 50-ih godina. Da bi se izbjegao povratak zarobljenika Sovjeti su neke od njih osudili kao ratne zločince kako bi ih i dalje mogli zadržati. Pojedini su osuđeni i na smrtnu kaznu, a mnogi na zatvorsku kaznu u trajanju od 25 godina, što je u neku ruku također značilo smrt, ali "na dugi rok". Iako je dio optuženih zbilja i bio odgovoran za zločine koje su tijekom rata počinile njemačke postrojbe, dio je optužen i na osnovi pogrešnih podataka ili za zločine koje je počinila neka druga osoba.

Uklapanje bivših zatvorenika u poslijeratno austrijsko i njemačko društvo bilo je isprepletano raznim teškoćama. Bivši zarobljenici su teško nalazili radno mjesto ili su morali proći prekvalifikaciju i doškoloavanje. Mnogi su nakon povratka doznali da im je obitelj u ratu poginula, ili da su im se žene preudale. Zarobljenici su se nakon dugih godina u logorima teško snalazili u okruženju svo-

je obitelji, a dubok osjećaj otuđenosti otežavao im je uspostavu kontakta s okolinom.

Ova zanimljiva knjiga je bogato ilustrirana službenim sovjetskim fotografijama koje dobro prikazuju uvjete života u logorima - npr. pothranjeni i iscrpljeni zarobljenici, nastambe i drugi dijelovi logora, "antifašistički" sastanci, priredbe zarobljeničkih kazališnih grupa (koje su rado posjećivali i sovjetski građani), itd. U knjizi se nalaze i brojne tablice i grafički prikazi sa statističkim podacima (broj zarobljenika po logorima, njihova nacionalna pripadnost, njihov udio u poslijeratnoj obnovi SSSR-a, itd.), kao i brojni faksimili sovjetskih dokumenata.

Knjiga Stefana Karnera tek je jedan od prvih koraka u istraživanju ove problematike, ali nas na zanimljiv način upoznaje sa sudbinama njemačkih i austrijskih vojnih zarobljenika u Sovjetskom Savezu nakon 1945. godine.

Nika Barić

John Ivan PRCELA - Dražen ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust. Dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Zagreb 2001., 584 str.

Za razliku od knjige *Holokaust u Zagrebu*, koja obrađuje stradanje Židova u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata, pojavljivanje knjige *Hrvatski holokaust*, koja obrađuje stradanje hrvatskih vojnika i civila na Bleiburgu i "Križnom putu" nakon rata, prošlo je gotovo nezapaženo u hrvatskoj javnosti. Svatko će nesumnjivo imati svoju teoriju kojom će objasniti tu pojavnost te će se razlozi javiti u rasponu od političkih do zavjereničkih. Takvo objašnjenje ne može, daka, biti predmetom kratkoga osvrta na knjigu o kojemu je ovdje riječ.

Knjiga *Hrvatski holokaust* ima svoju dugu i donekle burnu povijest. U poslijeratno vrijeme kad je u komunističkoj Jugoslaviji terorom nemetnuta posvemašnja šutnja o masovnim zločinima partizanskih jedinica nad hrvatskom vojskom i civilima nakon službenoga završetka rata - na što se danas referira kao na zločine u Bleiburgu - neki su pojedinci u emigraciji, ponajprije dr. Krunoslav Draganović, ne samo bili upoznati s tim pokoljima, nego su počeli sustavno prikupljati dokaze i osobna svjedočanstva o njima. Nekoliko je takvih osobnih svjedočanstava Ivo Bogdan objavio u knjizi na španjolskom *La tragedia de Bleiburg* 1963. u izdanju revije *Studia Croatica*.

Među rijetkim pojedincima koji su skupljali gradivo o tom velikom stradanju Hrvata bio je i John Ivan Prcela, franjevački bogoslov iz Sinjske krajine, koji je, nakon bolesti i napuštanja franjevačkog reda, u Sjedinjenim Američkim Državama diplomirao englesku književnost i njemački jezik te magistrirao 1957. godine iz francuske književnosti i jezika. Kraće je vrijeme predavao jezike na srednjim školama, ali se uskoro posvetio prikupljanju gradiva o "Bleiburgu".

Prcela je još davne 1970. godine u suradnji s hrvatskim povjesničarom u emigraciji Stankom Goldescuom objavio knjigu o bleiburškoj tragediji hrvatskoga naroda na engleskom pod naslovom *Operation Slaughterhouse* [Operacija klaod-